

ש. שטרן

זכרונות של יו"ר המועצה היהודית בהונגריה

(א)

זכרונותיו של שמואל שטרן — יו"ר המועצה היהודית בהונגריה — מתארים את התקופה שלאחר כיבוש ארץ זו בידי הנאצים. הזכרונות האלה נתחברו בדצמבר 1945 ונראה כי שמואל שטרן הכתיב אותם. התרגום העברי הוכן על-סמך עותק שהעמד לרשותנו באדיבותו של ד"ר קרמיש, מנהל ארכיון „יד ושם“.

שמואל שטרן נולד בשנת 1874 בכפר גמשסאלוק (Nemeszálók) בהונגריה המערבית (משפחתו, כנראה, ממוצא גרמני-יהודי; היא היגרה להונגריה במאה ה'17). למן צעירותו פעל שטרן בתחומים כלכליים: הוא ריכז ושיווק את התוצרת החקלאית של כמה טחנות בהונגריה המערבית, עד אשר צמח מפעלו והקיף את כל המדינה ושטרן היה לנשיא חברת המזון המגיאירית שנהנתה מעמדת מונופולין כמעט, ביצוא תוצרתה החקלאית של הונגריה. כנשיא החברה הוא נבחר בגיל צעיר, יחסית, לכהונתו הנאה: חבר מועצת המנהלים של הבנק המגיאירי הגדול ביותר, בעת מלחמת-העולם הראשונה ביצעה חברתו של שטרן את המוטל עליה באספקת תוצרת חקלאית, עד כי הקיסר פראנץ-יוזף ה'2, זמן-מה לפני מותו, מינה אותו (ב'1916) לתפקיד הייצוגי של „יועץ התצר“ — Udvari tanácsos, Hofrat — (יצוין, כי רק יהודים מעטים קיבלו את המינוי הזה!). בתוקף עסקיו המצליחים היה שטרן לאחד מאנשי הצמרת הכלכלית המגיאירית כשהוא מיוחד עם בחי אצולה חשובים ומקורב לשורה של מדינאים מן השורה הראשונה.

לאחר 1920, בה קיפחה הונגריה (בהסכם השלום של טריאנון) כשני שלישים משטחה, „ההיסטוריו“, נאלצו קברניטי ממשלה לארגנו מחדש. שטרן לקח בכך חבל פעיל. זה מכבר ליגלגו עליו שונאיו-ישראל על שהוא מכחן כביכול כ„מלך ההלב ותביצים“; עתה הקים שורת בתי קירור ובתי מטבחים, הכל למען הגברת היצוא החקלאי המגיאירי. שטרן היה מכל הבחינות הסמל ליחודי ההונגרי המצליח. אין סלא, איפוא, כי במחצית שנות ה'20, עת גילת ההשתייכות בחיי קהילת יהודי פשט (הקהילה היהודית הגדולה ביותר בהונגריה באותה עת), נתקבל על-ידי הנהגתה בורצות פתוחות. ב'1929 נבחר כנשיא קה"ק פשט (P.I.H.).

תחת נשיאותו המשיכה הקהילה הזאת לדגול בקי של ההתבוללות המגיאורית; זאת חרף העובדה, שהמוני היהודים כבר לא נהנו, מאז נחקק חוק ה"גטרוס קלאוזוס" של 1920, מזכויות מדיניות שוות עם בני עם הרוב. האזירה הציבורית של ראשית כהונתו הממושכת של שטרן היתה שקטה יחסית. תחת ראש הממשלה, הרון בטלן (Bethlen) לא היה איום ישיר על הקיום היהודי. מחבר הוכרונות היה מקורב גם מדינת להשקפותיו של ראש הממשלה ובכל מאודו ניסה לעשות נפשות — במגעיו עם העולם היהודי — למשימה המרכזית של מדיניות-החוץ המגיאורית: תיקון המשות במריאנון.

כאישיות בכירה הקיף עצמו שטרן באישים שהיו מקורבים לו בדעותיהם כבמזגם המעמדי: הנהגת הקהילה הגדולה ביותר של יהדות הונגריה היתה בידי קומץ יועצים ממשלתיים, עורכי-דין מבריקים, בעלי עיונים, טוהריסטיסונאים וכיו"ב, והאת בתקופה כאשר המוני היהודים לא היו אלא טוחרים וצירים, פקידים ובעלי מקצועות חופשיים שסבלו מן הלחץ המתעצם של מדיניות "נציונית-מגיאורית" שאחת היתה תעודתה: לדחוק את רגליהם. שטרן כראש הקהילה התנכר לכל השקפה יהודית-לאומית: הקרן הקיימת לא זכתה לתמיכה כלשהי מידי התנהגה הזאת, אשר לא היססה לשחרר מן הקרנות הסחיות שלה, את ורודי-העט שונא-ישראל. עם זאת בוצעו מפעלים יהודיים ייצוגיים: בנחך בית-התרבות ע"ש גולדמארק; בסמוך לבית-הכנסת המרכזי של הבירה הוקם בית-כנסת חדש שתוקדש לזכר חללי יהודי בודאפשט במלחמת-העולם הראשונה. כן בנתה הקהילה, בראשית שנות ה'30, בית-ספר תיכון מן המפוארים והחדשים ביותר של הבירה, שמואל שטרן נראה כצועד מחיל אל חיל: ב'1932 נבחר לנשיאות מועד הקהילות היהודיות חטן מועט לאחר-מכן היה ליו"ר, הנציגות הארצית של הישראלים המגיאוריים — אירגון-הנג של יהדות הונגריה.

כל הבגין האדיר הזה החל מתמוטט ב'1938, הפארלאמנט ההונגרי אישר חוק אנטי-יהודי ראשון ואחריו שני. קיומם של מאות אלפי יהודים נעשה לא בטוח, תלוי על בלימת. שטרן נשמיתו הפעילו אומנם את קשריהם. אולם, עמיתיהם מאתמול — בעלי האחוזות, תאצולה, המדינאים השמרנים — ביכרו לשאת חן בעיני גרמניה, שכנתה החדשה של הונגריה אחר סיפוחה של אוסטריה. הם רצו לפצות את המוני ההונגרים הרעבים לקרקע ולמקום עבודה עליידי הפקעת הרכוש היהודי.

התנהגות היהודית, ושמאל שטרן בראשה, ויתה תמיכה האסכולה הליברלית של התקופה הקודמת. היא ניצבת, אם גם לא בלי מצע, זרה ומנותקת מול הסערה המתקרבת. עם סיפוח שטחים משכנותיה, גדל מספר יהודי הונגריה. האחדות ביניהם ספק אם היתה קיימת. היהדות היתה מפוצלת לשלושה אירגונים ארציים ועשיריה לא מיהרו לסייע לעניים ולשכבות התרוששות. זאת-אף-זאת: רבים כצמרת האינטלקטואלית היהודית, עליה היתה גאות היהדות הזאת, מיהרו להשליך טאחרי בום את

זכרונות של יו"ר המועצה היהודית בהונגריה

דתם, כדי לנסות להציל את עצמם והם השתמדו באלפיהם. אותה שעה הותקפה היהדות בכל אמצעי התמסורת והנשיא שטרן הוזכר מדי יום ביומו בשיתונות השיטנה. שונאי ישראל ניצלו בתפוצתם את היותו בעל רכוש ובעל קשרים. על עשרו של שטרן נאמר שהוא בא מזיפת עמל העשוקים המגיארים, וקשריו תוארו כמזהמים את נפשה של האומה...

ככל שנברת החשדנה בארצות הסמוכות להונגריה, גבר קצב התחיקה האנטייהודית גם בה; ב־1941 הותה לשון החוק גזענית. אותה שנה הובלו כמה אלפי יהודים מהונגריה אל המזרח. אין ספק כי הגזירות היהודית הארצית, ונשיאה שמואל שטרן, השתדלה בנושרדי הממשלה למען המגורשים, אך פניהם חרשו ריקם. נרמז להם, כי מרחיקים רק את היהודים שלא גילו נאמנות לאומה המגיארית... (ואומנם הפגיעות הפיזיות הראשונות היו מנת חלקם של איתם היהודים שהיו תושבי האזורים שנקרעו מעל הונגריה ב־1918). אחר זמן קצר הוחל בגיוס בני שנתינים רבים של יהודי הונגריה אל פלוגות הכפיה הצבאיות בחזית המזרח. אנשי הפלוגות הללו חוססו במיקוש, בצבירות שירותים וכיו"ב. הם היו תחת סיקורם של קצינים סאדיסטיים מן הצבא המגיארי הסדיר, שנאמר להם מפורשות, כי יוכלו לשוב לפולדת רק לאחר השמדת היהודים...

שטרן הצליח לשמור על קשרים אישיים עם השלטונות ההונגריים הבכירים. הרבר בלט כשקאלאי (Kállay) היה לראש הממשלה ב־1942. לאמיתו של דבר חל מיפנה בהשקפת העוצר וראש ממשלתו רק לאחר המפלגות הגרמניות בצפוןאפריקה ובסלאווגאריה. התברר להם, כי הנאצים אמורים להפסיד במלחמה; ובמקרה כזה ייחרץ גם גורלה של הונגריה, בעלת־בריתה של גרמניה הנאצית. מאמצים ממשלת קאלאי, בעיקר מסד המחצית השנייה של שנת 1943, לשמור על עצמאות הונגריה ולהחזיקה כאי בים הנאצי, לא נעלמו מעיניו של שטרן. הלה הפונתמה בריפוט היהודים, מתוך הישוב מפוכה, כי ביום הרין יילקח בחשבון יחסה של הונגריה אליהם. ידוע ששטרן קיים פגישות עם פקידים רמי־דרג במשרד החוץ ההונגרי שביקשו לגייס את עצתו ואת המיכתו בעתיד. יתר על כן: שטרן יזם מגעים לא רק עם חוגי השלטון. דבר חריג לגבי אסון מחשבתו ופעילותו משך עשרות בשנים. בראשית 1944 היו פגישות בין ההנהגה היהודית לבין ראשי מפלגות אופוזיציוניות: מפלגת „האיכרים הוערים“ והס"ד. הכל היו אופטימיים וחמימדי־עים: יש לעשות הכל על־מנת לסייע בידי הורשי וקלאי להתחזק את הונגריה מחוץ למערבולת היסירה של המלחמה.

אני מביאים את חרגום זכרונותיו של שמואל שטרן כלשונום. ברור לנו, שהוא העלים פרטים שלא היו נוחים לגביו. לדוגמה: אין הוא מזכיר כלל את נסיון ההתקוממות הרציני נגדו ב־10 ביוני 1944, כאשר אלפי יהודים תבעו ממנו ומן המועצה מעשים ופעילות נגד השילוחים. הערצתו את העוצר מורגשת היטב בחיבור (חמישה שבועות לאחר חתימת זכרונותיו

חיבר שטרן עדות עבור בית־הדין הבינלאומי בנירנברג, כדי לחלץ את תוצר תורטי שהיה מוחזק בכלא כחשוד בפשעי מלחמה...
עד כמה שידוע לנו, זהו הפירסום הסלם הראשון של הזכרונות. כמה עצרות שורות אומנם מודפסו בספרי מחקר, אך בשלמותם לא מודפסו הזכרונות עד עתה. כשנחיים אחר חיבור הזכרונות נפטר שמאל שטרן.

צבי ארז

לאחר שיחרורנו החלטתי לתת מיד תשובה מסמכת לשאלות ללא־ספור שהתעוררו מעצמן. כיצד הוקמה המועצה היהודית? מדוע הוכרזנו לקבל החברות בה? מה הם האירועים הגלויים, אך בעיקר אלה שאירעו מאחורי הקלעים, ביחס ליהודים בין ה־19 במארס 1945 והשיחרור? מה עשו חברי המועצה היהודית, ומה יכלו בכלל לעשות למען אחינו לאמונה היהודית? נסיספר עצום של שאלות מצפה לתיאור והייתי מבקש להגיש את תשובותי בהודמנות הראשונות, אשר בהן תודות להן 120,000–150,000 אחים יהודים, שרידי יהדות הונגריה, הגרשו לחיות כדי לראות את השיחרור.

עם זאת נמנעתי מלנתוג בדרך זו: סברתי כי מה שאין לעשות הוא להקדים את הליכי ההצטרפות. אלה שאינם מכירים את המצבים האמיתיים של האירועים (אופי העניינים מנע זאת בדרך הטבע מן הציבור הרחב) התייחסו באופן שטחי, וכתוצאה מכך ללא־צדק, אל המיתים ואל החיים. הם עשויים היו לראות נסיון של תשפעה מצדי, אם הייתי מדבר, שעה שאחרים שותקים. גם זה היה דבר שצריך היה למנוע. הייתי צריך לשתוק אודות דברים כה רבים ומשך זמן כה רב, ושעה שעשיתי כן נאלצתי לשאת בה הרבה דברי ביקורת לא אובייקטיבית ומשוללת יסודות, עד אשר אולה משמעותי העצמית ואיני יכול לשתוק עוד. ברם, עתה הנני סבור כי הגיעה העת לדין־וחשבון ציבורי, לגלות הכל שאי־אפשר היה לדון בו בגלוי בעולם הגרמני וההונגרי־הפאשיסטי, ולהגיש תשובות ישירות לכל שאלה מתקבלת על הדעת.

בעידן של סכנת מוות (וזה היה המצב בו יהדות הונגריה כולה היתה שרויה משך עשרת החודשים הקריטיים) בהחלט טבעי כי האנשים יתעצבנו, כי מכוח אימתו הבלתי־פוסקת של המוות, הצער משום ההשפלה, יכולתם לשפוט ברורות את מנהיגיהם תאבד להם. נמצאו אנשים שהוכיחו שהם מסוגלים לרשום את כל הרע שפקד את היהודים — ואוי, הוא היה רב מאוד — במידה מסוימת לרעת המועצה. משום שהיא לא מנעה דבר זה או אחר מלקרות, הם דיברו עליה כאילו היא מסוגלת למנוע הכל. אחרים הצביעו על ההתפרצות שלה, צעד אשר בדמיונם נועד כאילו למנוע את התחפתחות, כפי שהיה קורה במקרה של משבר ממשלתי בימים כתיקנם. הנני סבור כי אין טעם להאריך על תפיסות מוטעות כאלה, לבחון מצב נתון באמצעים מזויזים מן היסוד. מדי פעם התדרדרה הביקורת והפכה לאישום, ולאחר השיחרור עסקים היו האנשים בניתוח רציני אם היתה כאן אפשרות של שיתוף־פעולה, זה נראה לי כאילו מאשימים אדם הצפוי להוצאה להורג

זכרונות של יו"ר המועצה היהודית בהונגריה

שחא שיתוף־פעולה עם התליין. מה שברור הוא כי יהדות הונגריה כולה נידונה להשמדה. כמדין אמת באותה מידה כי הגיסטאפו הגרמני וכל עוזריו נטלו תפקיד המוציא להורג... אס"כן, נחוץ מעל הכל לפזר את הצרפל כולו. יש לעשות זאת לאור היום, כך שהכול, יהודים ולא־יהודים, יוכלו לשפוט בעצמם, ללא דעות קדומות.² נבחן עכשיו את כל השאלות הטעונות הבהרה.

כיצד הוקם מה שכונה המועצה היהודית?

ב־19 במארס 1944, באותו יום א' הנורא, כאשר יהדות־מחץ גרמנית, היידות־והגיסטאפו השתלטו על בודאפשט מבלי לירות וירה אחת,³ ביקרו בדירתו אנשי הגיסטאפו כבר בשעות הבוקר. לא הייתי בבית. אחר־הצהריים הופיעו קצינים גרמנים במעון הקהילה היהודית.⁴ מאחר והם באו אחרי שעות המשרד, היחידים שהם מצאו במקום היה מר לאסלו באנצי,⁵ שקיים איזו הרצאה באמצעותו מסרו הוראה לראשי הקהילה כי למחרת, בשעה 10 לפנהיצה־הריים, שעה שהם ישבו, כולם חייבים לנחות נוכחים במקום. הטלפון העביר את הבשורה ברחבי הבירה המשותקת ובו בערב התאספו המנהיגים להתייעצות בביתו של ד"ר הוגו צ'רגה.⁶ הדבר הראשון שעלה בדעתנו⁷ היה להודיע לרשות הממונה עלינו, משרד החינוך,⁸ על הופעתם המתירה של הגרמנים ועל הוראותיהם; אנו מצידנו ביקשנו הנחיות והדרכה. כתשובה לקריאתנו הטלפונית, נאמר לנו להתקשר עם משרד הפנים. כאן הודיע לנו מוכיר המדינה סזאני,⁹ כי למחרת בבוקר נקבל הנחיות מטעם מפקדת המשטרה, כיצד על היהודים להתנהג עם הגרמנים. למחרת הורה סגן המפקד קצרות: עלינו לנשג בכל העניינים כפי שנצטווה על־ידי הגרמנים. הפור נפל: יהודים בעלי נתינות הונגרית היו לשבט או לחסד בידי שלטונות הכיבוש הגרמניים. ומצב זה, של היותנו מוסגרים לשבט שלהם, מכונה בידי ההחשדה חובקת זרועות־עולם — שיתוף־פעולה.

בשעה תאמורה הופיעה קבוצה של קציני ו.ס.ס. כבניין שברחוב שיפ;¹⁰ הם היו, כפי שנודע לנו מאוחר יותר, מפקדי המחלקת היהודית, הנודעת לשימחה של הגיסטאפו.¹¹ הייתי הראשון שביקשו לראותו, אנשיהם ביקשו לתדגיש ביקורם על־ידי תת־מקלעים מוכנים לירי.¹² מנהיגי הקהילה שנאספו נתבשרו כי מטוח הסכם עם הממשלה ההונגרית רק הקצינים הגרמנים הוסמכו לטפל בענייני היהודים. נאמר עלינו לקבל הוראות מאחרים; כל מנע שעשוי לחייוצר עם הרשויות ההונגריות חייב להיעשות דרכם ותלוי בהסכמתם המוקדמת. אנשים אשר יהססו לבצע את הוראותיהם, או אלה שינסו להטעות אותם, יומתו כחבלנים. אם היהדות תנהג בהתאם להנחיותיהם, לא תהיינה כלל בעיות. במישור השאלה היהודית — כך הם טענו — תהיינה הגבלות מסוימות; אולם החיים ובטחון הרכוש מובטחים. גירושם לא יהיו. מותר להמשיך בפעילות המוסדות היהודיים, לאמיתו של דבר עליהם להמשיך, לא צריכת להיות הפסקה בסדר השירותים הדתיים. כל הדברים האלה נאמרו בצורה המפגיעה ביותר; הכוונה הברורה היתה ליצור רושם של אמיתות ורצון טוב. הקצינים לא הסתירו רצונם כי יש למנוע פאניקה בשורות היהודים. כדי להשיג זאת הם כינסו פגישות, בתיווכנו, שאמורה היתה להתכנס

ב־25 במאָרס, באולם הגדול של בניין הקהילה, אשר בה חייבים להשתתף מנהיגי כל האירגונים והמוסדות היהודיים. מתוך רשימות שהיה עלינו למסור לידהם בדקו הגרמנים אם הכול נוכחים, ולאחר־מכן חזרו על כל תשקרים שהשמיעום לפנינו, הפעם לפני ציבור גדול יותר. מגישתם נוכחנו לדעת כי הם ידעו הכל בצורה יסודית. הם הדגישו פעם נוספת כי לא יהיו גיררשים. כתודמנות הוואת הם פקדו על הקמת המוסד העליון של יהדות הונגריה, המועצה היהודית¹²; ראשה היתה צריך להיות יו"ר הקהילה היהודית של פֶשֶט¹³, כלומר אני עצמי; חבריה: ד"ר אָרְנֶה פֶשֶט¹⁴ וד"ר אָרְנֶה בֶדֶה¹⁵, סגנים ליו"ר, וד"ר קארולי וילתלם¹⁶, מנהל הקהילה היהודית של פֶשֶט; מטעם האורתודוקסית היהודית: שמואל כהן¹⁷ פרנקל¹⁸, יו"ר הלשכה האורתודוקסית ופילוף פרוידִיגֶר¹⁹, יו"ר הקהילה האורתודוקסית; כנציג הציונות ד"ר ניסן כהאן²⁰; וד"ר שמואל צ'יבאדי²¹, יו"ר הקהילה היהודית של בודֶה. המועצה היהודית הינה הגוף המייצג של היהדות, היא אמורה לקבל את כל ההנחיות הגרמניות ועליה למלא את כל התביעות של הגרמנים.

המועצה המזוייפת, המעמידה פנים של רצון טוב, הכוגנת, הופעת הבטחה של הגיסטאפו לא הטעתה אותי, ואני מניח, גם לא את האחרים; ידעתי את אשר עוללו בכל הארצות האירופיות הכבושות בידי הגרמנים²², ידעתי כי מעשיהם יהיו לסידרה ארוכה וגמשכת של רציחות ומעשי־שוד. כאן כבר בימים הראשונים התחילו המאסרים הממוניים, בעיקר בתחנות־הרכבת, מקום שם נוסעים שלא חשדו במאוס נאסרו בתואנה שהם מבקשים לברוח. זה כבר נגד בצורה ברורה את הצהרותיהם הכוגנות. שמעתי די על שיטותיה של המחלקה הנודעת לשיטמה של הגיסטאפו²³ כדי לדעת שהם תמיד התחמקו מסנסאציות, לא אהבו לגרום לפאניקה ולמורא. הם פעלו מבלי להקים רעש, בקור־רוח ובסודיות עמוקה, כך שהקרבות לא ידעו על המזימות, היו משוללי מושג על מה שעתיד להתרחש עמיהם, אפילו בשעה בה נעו הקרבות עמיהם אל המוות. ידעתי את נוהגיהם, מעשיהם ופירסומם מטילה־איימה, ברם קיבלתי את ראשות המועצה. האחרים, שידעו כל מה שאני ידעתי, הצטרפו למועצה, כהבריה.

מדוע קיבלנו את החברות במועצה?

אפשר לעצב תשובה לשאלה הזאת כך: האסיר, הנתון לחסדי הסוחר, אינו שרוי במצב בו מסוגל הוא להתנגד כאשר הוא מושלך לתא זה או אחר. אך זה לא היה השיקול היחידי שהנחה אותי או, להבדיל, את חברי המועצה שמונו שמית על־ידי הגרמנים²⁴. שש־עשרה שנים עמדתי בראש הקהילה של פֶשֶט; היתה זו תקופה מלאה קשיים ומאבקים מרים. מתי והיכן היה על היהדות להיות בעידן כה טראגי? וה־19 במאָרס עוד רמז אפילו על חודשים דרמאטיים נוספים. בעיני היתה זאת בריחה פחדנית, לא־גברית ולא־ניתנת־לצידוק ואנוכית, אם הייתי בורה לי והייתי עוזב את אחי לאמונה בו ברגע כאשר הם אכן זקוקים גואשות להיות מונתגים, כאשר אנשים אשר להם הנסיון והקשרים²⁵, המוכנים להקרבת, עשויים להיות יעילים במידה מסויימת. מה היתה יהדות הונגריה־לא־רץ חושבת עלי;

אם הייתי מבקש מוצא מסויים כדי להתחמק מחובתי? נדמה לי כי שאר חברי המועצה הסמוגים הונעו עליידי שיקולים דומים; האנשים האלה שירתו את הקהילה היהודית זה זמן רב. ברור היה לי כי מתקיימת תחרות עם הזמן. אפשר היה לצפות כי המלחמה תסתיים תוך חודשים במסלולת המלחמה של גרמניה. ברם הישגתי כי אפילו חודשים מעטים אלה עשויים להיות זמן ממושך מאוד לבריחה, כך שבינתיים נזדקק לעזרה ממקור אחר. חשבתי גם על האפשרות להשיג את סיועו של העוצר הורטי²² להצלת היהודים, של אותו האיש אשר הכרתי זה שני עשורים, איש אשר תקפתיו בתביעות בעניינים יהודיים כל אימת שזה היה נחוץ. ידעתי, כפי שהיה עלי לדעת, כי במצב של העדר יכולת קיצוני רק העוצר מסוגל לסייע בתוך הארץ, ושום עזרה לא עשויה לבוא מבחוץ. אבל עוד היה עלי לחשוב כי אכן ייעשה משהו מבחוץ כאשר בהמשך הזמן יהיה לנו פחות ופחות פנאי וביחס הפוך הסכנה אך תתעצם. צפיתי מראש את כל האפשרויות, אך ריכזתי את כל מחשבותי על הצורך הנוגע לחששות באמצעות צעדים טקטיים את הסכנה העליונה, את השמדת יהדות הונגריה בשלמותה. עבור אדם בא בימים כמוני²³ שהזמן כבר פגע בבריאותו, היה לי בוודאי קל יותר לפרוש ולא ליטול את התפקיד הכבד של המועצה על שכמי. אולם הלא דווקא הפרושה היום יכולה להיראות כאייתתחשבות? כך סברו רוב חברי המועצה. אין ספק, יכול הייתי ללכת לשווייץ, היתה לי אפשרות, אבל לא הלכתי. לו כן הלכתי, כראוי הייתי עושה זאת למעני ולמען משפחתי; ברם, לא הלכתי וזה היה למען יהדות הונגריה כולה. היו כמה חברי המועצה שעזבו את מקומם,²⁴ אולם היו גם כאלה שלא ניצלו את האפשרויות שהוצעו להם, רק כדי להיות לעזר לקהל. אין זה טוב לעזר להחליף את הרועה המנוסה במחוסר־נסיון בעיצומה של הסערה. זו היתה הסיבה בגללה גטלנו את חברות המועצה, שפירושה לא היה יתרונות מובטחים בקלות, אלא משרה רצופה קשיים, הקרבות וסכנות. באותו הזמן לא יכולנו שלא לשמוע קולות, כי בעבור היתרונות „הגבו דברים“ בחברות הזאת; כי ברצוננו היה להציל את עורנו, כדי לזכות באישורים מטעם הגיסטאפו. יסתבר בברור מן הרישימות הללו איזה „יתרונות“ צמחו מהיותנו חייט־הצייד הראשונה, שהגרמנים רדפו אותנו, כך שנאלצנו לחסות. אולם תחילה נדון באישורי הגיסטאפו האלה.

כולנו זוכרים את הנבלת חופש התנועה שלנו. ללא ספק היה עלינו לדאוג, כי אנחנו עצמנו, פקידינו וכי"ב, יקבלו אישורים שיאפשרו להם לנוע יותר.²⁵ העבודה שהיה עלינו לעשותה היתה מרובה עד מאוד, משעות הבוקר המוקדמות היה עלינו לפטול עד לשעות הערב המאוחרות; היה עלינו להתנדב אפילו תרונות לילה. תביעותינו הבלתי־פוסקות הסתכמו בהשגת כ־250 אישורים באלה ולשווא השתדלתי להעלות מיספר זה עד ל־1,000–1,500. ראיתי כי עלינו להוסיף לסגל הרגיל פקידים עוזרים מתנדבים רבים, רק כדי לגבור על המשימה שגזלה, אך השיבו בשלילה על כל תביעותי בנידון. לבר מחופש התנועה לא סיפקו אישורי הגיסטאפו כל הגנה שתאי. למרות אישוריהם גורשו ד"ר ד"ה קיש²⁶ וד"ר הגו צ'רגה, ד"ר יאנוש גאבור²⁷ בעצור וד"ר שמואל ק"ך²⁸ הוחזק משיך זמן רב בכלא של מחוז פשט. מכל מקום, האישורים הוחזרו מדי פעם בפעם, היה צורך לשלוח

אותם להר השואבים²² (נבעת ליד בודאפשט, מקום מושב הגיסטאפן), נתנו בחזרת, הוחזרו שוב, חולפו באחרים. קבוצה זו או אחרת של הגרמנים עשתה כסף בדרך זו. גוסף לאישורים שלנו היו כאלה למכירת בכמויות רבות ובמחירים גבוהים אצל הגיסטאפן של הר השואבים; אבל כמה ימים אחר הוצאתם-רכישתם הוכרו על פקעת תוקפם של האישורים, כך שותה צורך לרכוש חדשים, תמורת כסף חדש. בהזדמנות אחת היה צבעם כחול; אחר, לבן עם צלב אדום. האישורים המעטים שהוצאו למועצה עמדו מול לחץ: לגרמנים היו רשימות שמיות מלאות עם מענים מדויקים, ומאחר יותר נתנו לנו להתגיש כי הגירויים הגדולים של יהדות בודאפשט תחילתם בגירוש כל האנשים המופיעים ברשימה הזאת. כאשר נקבע תאריך הגירוש הם ביקשו אותנו לתת להם רשימה מדויקת של אלה שבכעלותם היו אישורים.²³ לא היתה זו שגיאה שלי, או שלנו, כי הגרמנים חדלו להוציא יותר מהם; אך כל היתרונות שנוקפו על חשבון אלה שקיבלו את האישורים שבתוקף, הסתכמו בכך שיכלנו להגפיע ברחוב בשעה מוקדמת יותר מן האחרים, יכולנו להגיע למקומות עבודהנו, ולאחר עמלו של היום יכולנו לשוב הביתה בשעה מאוחרת יותר. איש לא הפיק יתרונות גדולים יותר מאישורי הגיסטאפן.²⁴

כנופית סטוראי²⁵ ומחנות הריכוז

בקושי תוקמה ממשלת סטוראי כאשר כבר החלטנו להתקשר עמה.²⁶ לרע המזל מאמצינו היו לשווא: לא מצאנו שום גישה יוצא מן הכלל היחיד היה שר-המלחמה;²⁷ כאן טיפלו בענייני עובדי פלוגות הכפייה אותם הפקידים כמקודם; הם היטו ברצון ארון לתביעותינו ולתלונותינו, ועזרו כאשר יכלו.²⁸ כל שאר הדלתות נשארו סגורות בפנינו. ברם היו לנו המון תביעות ותלונות.

הגיסטאפן טקס את מחנות הריכוז הנודעים-לשימצה שלו בזה אחר זה. המחנות של באצ'טופקה, נאגיקאנידה, קישטרצ'ה, שארוואר, המדרשה לרבנים בבודאפשט²⁹ (ברחוב רוק סילארד) והכלא של מחוז פשט³⁰ נתמלאו במהירות בבניאדם אשר נאסרו ללא סיבה סבירה. זו הוצא ולפיו יהודים לא מורשים לנסוע, אך הוא לא פורסם ברבים; איש אינו יודע עליו זולת המשטרה וההונגרית והגרמנית. כך אירע כי הגיסטאפן, שפעל יד ביד עם המשטרה ההונגרית והבולשת, אוסף ומוריד כל יהודי מקווי רכבת מסויימים, בדרך-מקום מגוריו בפרברי בודאפשט או בטובו אליה, או כאלה שנמצאו בקירבות תחנת-הרכבת; אולם דבר דומה קורה למנהלים היהודיים ולאנשי „השמאל“ המדיני, ולאלה שהשתמשו בטלפון ציבורי מבלי לדעת כי השימוש אסור עליהם. אך באותה תקופה לא היה צורך כלל בצו, הי ימים בהם ברובעים מסויימים נאסרו האנשים ברחובות, רק היהודים, מלבד. השקענו את כל כוחנו כדי להפסיק את המאסרים האלה. התערכותנו הצליחה להביא לשיחרור אלה שנאסרו בתאי הטלפון. מלבד זאת אנשים רבים נלקחו מדירותיהם. כאשר מישחו נלקח ממעונו, בדרך-כלל לוקחים את המשפחה, אפילו את כל האנשים הנוכחים. כל קציני הגיסטאפן החריכו דירות יהודיות ועל היהודים והיהודים הוטל לפנותן אחר הדעה מראש של כחצית השעה. מיותר

לציין כי היו צריכים להשאיר את כל המטלטלין ומעולם לא התראו עמם עוד. כל מי שהתנגד להליכים אלה, נאסר סיד עם כל בני-המשפחה.⁴¹

מדי יום ביומו הלכנו להור השוואבים, בלא התחשבות בבטחוננו האישי, ומשום סירוב השלטונות ההונגריים, לחצנו והתחננו לפני הגרמנים כי ישחררו את החפים מפשע, לפחות את האמהות והילדים. לקעט מקרים בודדים, התשובות שניתנו היו מתנקות ובעלות אופי של כשיכת הזמן.

תוך כך מופיעים אצלנו קצינים גרמנים מן ת.ס.ס. ומגוישים כל מיני תביעות; לעולם אינם שוכחים להביא עמם אנשים המחזיקים בת-מקלעים מוכנים לידו.⁴² באחד הערים הם תקפו את מרכז הקהילה ברחוב טיש בארבע וחצי אחר-הצהריים, וקציני ציור עלינו בצעקה רמה לשלוח 300 מזרנים ו-600 שמיכות לסלון „רויאל“⁴³ תוך 90 דקות; וכאשר השיבנו כי איננו מסוגלים לעשות כפי שרצת, הוא צרח כמנוגע כי עשר דקות מספיקות כדי להוציא להורג עשרת אלפים יהודים, 90 דקות חייבות, אישוא, להספיק למלא את מבוקשו. יחד עם זאת — הוא הדגיש זאת — יהא עלינו ללמוד כי שום דבר אינו בלתי-אפשרי, לאחר-מכן גזלו את המזרנים והשמיכות מתחת ומעל החולים, הרופאים והאחיות בבתי-החולים שלנו.⁴⁴ אולם תביעותיהם באו מדי יום ונושאן הפצים מכל הסוגים. מכוסות ליון תוסס, עד למכונות-כתיבה, מטאטאים, ספות-שולחן וסירים, הם רצו לקבל כל דבר העולה על רוחם, המתקבל על הדעת או לא. לעתים הובאה הבקשה לפני, אישית, אבל מעולם לא בלעדי הצגת כליוניסק. בהזדמנות אחת נתבקשנו להמציא ציורים של וואטן,⁴⁵ שום אמן אחר: הכינו דירה עבור אחד הקצינים הבכירים... אך כל הציורים שלהם נתמכו באיום שלהם, כי במקרה של אי-ביצוע, אני, או אפילו המועצה היהודית בשלמותה, נילקת.

בינתיים ממנה שריהפנים אנדר יארוש⁴⁶ את לאסלו אנדרה⁴⁷ ולאסלו באקי⁴⁸ למזכירי-המדינה במשרדו, כדי שיטפלו בשאלה היהודית יד ביד עם הגיסטאפו, כן הופיעו על הבמה הגנרלים של באקי, במובעים מקושטים בנוצות תרנגול, שבאכזריותם הם התעלו אפילו על אנשי הגיסטאפו האפלים ביותר. בזו אחר זו הוצאו הוראות השליחה הנוראות ביותר: מקלטי ראדיו וטלפונים נשללו מן היהודים,⁴⁹ עזיבת מקום המגורים אסורה עליהם, אסור לנסוע ברכבות או באניות,⁵⁰ אסור להעסיק נוצרים,⁵¹ הנזירותיהם נסגרו,⁵² הפקידים היהודים מפוטרם, לא נותנים ליהודים להשתכר לקיומם. למן ה-5 באפריל היה עליהם לשאת מוכב (טלאי) צהוב מבד נתון ובגודל תקין.⁵³ הוקמו כנופיות בלשים אך ורק למען המטרה להתקיף את העיר ואת המחוזות,⁵⁴ ואי-תקינות זעירה ביותר של הטלאי, או כיסורי המקרי, הספיקו כדי להשליך את הפרשע לתוך מחנה-הריכוז.

באשר לגיסטאפו, הוא פעל ללא הרף ובשקידה, עסק במאסר אנשים עם וכלי סיוע מטעם המשטרה המדינית של פטר קיינ.⁵⁵ מלבד המאסרים ברחובות, נאסר מיספר עצום של יהודים במעונותיהם. לא ניתן להם אפילו זמן כדי לקחת עמם חפצים נחוצים.

אדולף אייכמן

המחלקה היהודית של הניסטאפו שכנה במלון „מניסטיק“⁴⁴ על הר השוואבים. ראשה היה אייכמן, האיש הנודע ביותר לשיטתה, בעל הידיים המגואלות ביותר בדם במוסד הזה, אם בכלל מותר לכנותו אדם, את היצור הזה שהיה משולל לחלוטין מוסר ורגשות אנושיים. תפקידו היה „לפתור“ את העניינים היהודיים בארצות שהיו תחת העקב הגרמני. הוא היה המבצע העליון של המאסרים, הגירושים, הרציחות ומעשי השוד. האיש הזה — אייכמן, איני יודע אם זה שמו האמיתי או המושאל, התיימר כי נולד בארץ־ישראל. דבר זה, כמובן, לא ניתן להוכחה; עובדה שהוא ידע עברית,⁴⁵ התמצא בהיסטוריה היהודית ובספרות על היהדות, הכיר את הייחוד של אמונתו וגם של עבודת הקודש. הידע היסודי שלו, בלא ספק, שגלוה ליצרים סאדיסטיים של רוצח, עשותו מתאים להיות ממנוח לתפקידו הדוחה. הוא היה פושע מלידה, אשר כאבם של אחרים גרם לו תענוג. ברגעי כנות כינה את עצמו כלב־דם ובכך הצביע על הגוון השליש של טבעו. חלשים, משוללי יכולת עד אין קץ היה עלינו לאסור מלחמה על המפלצת הזאת, כדי למנוע גירושים.

הרשימות

הניסטאפו חילק את מלון „מניסטיק“ עם המחלקה היהודית של המשטרה המדינית⁴⁶ משל פטר היין, בפקודתו של לאסלו קולטאי,⁴⁷ ממנצח שוואבי. הם היו עסוקים ביותר... כאשר קמנו בצורה קיצונית נגד המאסרים היו אלה הגרמנים עצמם שסיפרו לנו כי בשום ארץ לא נתקלו במסות כזאת של הלשונות, כבהונגריה. במרוצת הימים הראשונים הם קיבלו 35,000 מהן. הרשימות של ה„פולקסבונד“,⁴⁸ של הלשכות,⁴⁹ של האירגונים והימנים ושל נציגויות המקצועות סיפקו עבודה רבה. הבלשים כבר אינם מספיקים לשים ידיים על כל מי שעומד בדרכו של מישהו אחר. כך היה שקולטאי הורה למועצה לגרום לכך כי כל אלה שהופיעו ברשימה שנמסרה על־ידו, יתייצבו בבית־המעצר שברחוב רוק סילארד.

היה עלינו להתמודד בדילמה קשה. אחינו המסכנים, או בני־משפחותיהם, עשויים להגיה כי המועצה נתנה ידה למעצרים. אולם אם נסרב לבצע את החוראה, החטיפות הלא־צפויות תימשכנה כעד כה, היהודים יילקחו בלא כל הכנה. אם נטיל על עצמנו את הקריאות יהיה לפחות, יום אחד לפני מועד ההתייצבות במונה ברחוב רוק סילארד, ומן לברוח או להסתתר.⁵⁰ אבל אפילו אלה שלא יתכוונו לכך, לכל הפחות תהיה בידיהם תודמנות להשיג ציוד מה, דבר אשר יעשה את מצבם הרע נסבל יותר. הודעה מראש עשויה לאפשר לאחדים להיכנס לבית־חולים או להשיג תעודה מטעם איוה קצין רפואי. כך שלא היו לנו כל ספקות כי מוטב לנו לקבל את ביקורת אחינו אודות תפקידנו כדוורים ומוטב ליטול על עצמנו חלוקת התומנות להתייצבות ודווקא למען טובת אחינו. נוסח התומנות הראה כי הן מבוססות על הוראת סמכות גבוהה יותר,⁵¹ כן צוינו החפצים שיש לקחתם. כך ידעו הכול במה הענין, ויכלו להחליט מה לעשות: להיעלם או להתייצב? יהודים

רבים לא התייצבו, שלחו במקומם תעודה רפואית, או הלכו לאחר מבתי־חולים, לעתים אפילו התכוננו לגיתוחים כירורגיים, להם ציפו זמן רב — ובכך התחמקו מן המוות. אחרים ברחו, פשוטו כמשמעו, וחיו עם גירות מזויפים. אך הרוב המכריע אכן התייצב ברחוב רוק סילארד.

מכל מקום היה זה נכון להתעלם מכל זוויות האהדה; אם רק יהודי בודד הצליח להתחמק מן המעצר, הודות לזמן שהיה לו לברוח, הרי צדקנו. אחר רשימת העתונאים, קיבלנו את זו של עורכי־הדין, שהוכנה עליידי „הברית הלאומית של עורכי־הדין המגיאריים” ונמסרה לקולטא. הגשנו מחאות למשרד המשפטים וללשכת עורכי־הדין, אך הכל היה לשווא. שתי רשימות נוספות של עורכי־דין באו מיד לאחר־מכן.

המדרשה לרכנות ברחוב רוק סילארד, שמשתמשים בה כמחנה־ריכוז נוסף, מלאה כל הזמן. מכאן מזינים את המחנות בהורטילינט¹ וכץ־של²; קבוצות אחדות הרעברו גם לקישטרציה. עלינו לדאוג להזנה ולאספקה של המחנות האלה. עלינו להשיג מצרכי־מזון. כושר הקיבול של המטבחים גדל בהתמדה ומדי יום ביומו עלינו להשיג גם אמצעי תחבורה. מדי יום נשלח מזון לכל מקום; תמיד היה לנו כסף למיבצע האדיר, למרות העובדה כי כל המקורות של הכנסותינו התייבשו. כמו השמן של הפך האנדי, מעולם לא נגמר כספנו; בכל הוסגים הצלחנו להשיג את הסכומים האדירים של הכסף המזומן לצורך האספקה לקרבנות שנחטפו מהוכנו.

גיטאות במחוזות

במחצית אפריל סופקו לנו הידיעות הראשונות על התייעצות בה השתתפו השלטונות המדיניים והצבאיים משני הצדדים, הגרמני וההונגרי, ואשר בה נעזרו במוסחי הרכבת.³ הנרשא היה השימוש בכמות גדולה של קרונות למען איזו מטרה לא ידועה. מסלובקיה ומסרבית הסתגן אלינו מידע כי נשאבים בהן קרונות מן המאגר לשימוש מייד בהונגריה. זאת היתה התודמנות הראשונה שסכנת הגירושים קרמה עוד וגידים נוכח ציינו. עד־כך כאשר דנו בגירושים עלינו דוגמאות מחרי־ל, ביססנו את תקוותינו על המחסור בקרונות. אשר אכן הטריד זה מכבר את מפקדי הצבא הגרמני וההונגרי, ובטוחים היינו שהמחסור ימנע את גירושם של יהדות הונגריה. לא רק אנחנו, כל הקהילה השתעשעה בתקווה זאת, על בסיס הדברים שצוינו כאן. כאשר המידע על התייעצות הנזיל הגיע אלינו, מצאנו דרכים ואמצעים להביא לידיעת הממשלה את חששותינו; ברם הממשלה פתרה את הבעיה בהגדירה את פחדינו כ„תעמולת־זוועות יהודית וחלומות בתקף.”

תוך כך הוחל במחוזות התהליך האיום של ריכוז היהודים ב„מגורי־כפיה”⁴: ימ־הביניים כמו לתחית והגיטאות הראשונים הוקמו. ממקומות קטנים נאספו היהודים לבתי־הרושת ללבנים, או לרובעי הצוענים ושאר יסודות חלכאים בערים הגדולות יותר. אך „מגורי־כפיה” נמצאו גם בשדות פתוחים, אליהם הוכלו אחינו, עם נשים וילדים, כאשר הם נושאים את כל מטלטליהם שיכלו לקחת בידיהם או

להעמיס על גבם. בדרך כלל הוקף הגיטו חומת־קרשים, גם החלונות שנשקפו לרחובות נאטמו בקרשים. טלפון, חשמל וגז נותקו. היהודים מנותקים מן העולם החיצוני כמעט באופן הרמטי. המזון, אותו קיבלו פעם ביום, הוא סין גולל הם ללא שומן וטעם, המכונה מרק.

הניחו כי הריכוז בגיטאות נועד להשמיד באמצעות המזון הירוד, היעדר רופאים ותרופות, כמה שניתן יותר חיים. כמובן נצטוו היהודים להעמיד את מגוריהם שנתפנו, לרשות השודדים. המטרה העליונה, שעלתה על כל השאר, היתה לפשט את התהליכים תאפסודיים שהיצורים האומללים האלה, המעונים עד מוות, יידחסו לתוך קרונות הרכבת ויגורשו. המטרה הזאת, אותה ביקשו להשיג מעל הכל, נעשתה ברורה מאוחר יותר.

כאשר שמענו על הגיטאות הראשונים, התקוממנו נגדם. העלינו את כל הנישקים המתקבלים כדי להשיג שינוי האמצעים והקמת גיטאות נוספים. כאשר השתדלויותינו היו ללא תועיל, ביקשנו רשות לעזור לאחינו שבמחוזות, לשלוח להם מזון, תרופות, שמיכות. ההונגרים כגרמנים, דחו את בקשותינו, למרות הסתמכותנו על העובדה כי המועצה שלנו הוסמכה להיות פעילה בכל הארץ, ולסיכך זאת הוכתנו הפשוטה להיות לעזר. לא נטו אפילו לפתוח במשא־ומתן וסירבו להתלוצצו לנו אישורי נסיעה. רק הודות לרצון טוב ואומץ־לב של נוצרים הצלחנו להבריח מעט כסף לגיטאות אחרים. אך גם זה היה יותר ויותר מסובך, ואוי לאותו הנוצרי שנתפס על־ידי ג'נדארס ביטעה המעשה: הוא הוכה עד קרוב למות. בכל המקומות, רשמיים ואחרים, השמענו את המידע שקיבלנו מן המחוזות; התלוננו על הדיוור, האספקה והטיפול. לבסוף לא יכלו יותר להתכסר לתביעותינו, והבטיחו כי יבררו את התלונות.

עובדה היא כי לאסלו אנדרה עזב את בודאפשט לבדוק את הגיטאות של המחוזות. עניינו העיקרי היה, כנראה, ליהנות מעבודתו ולדאוג כי הוראותיו האכזריות תבוצענה במלואן.¹⁰ כאשר שב במאי הוא הצהיר בציניות האופיינית לו, כי הכל בסדר, כי לגיטאות המחוזות ממש אופי של בתי־הבראה! אייכמן בלווה אליו בסיומו במחוזות וכאשר חזר ביקרנו אצלו כדי להתלונן על הטיפול לו זוכים אחינו לאמונה, הצבענו על הזוועות של גיטאות המחוזות, וביקשנוהו בשם האנושיות לשפר את התנאים האלה. אייכמן השיב כי אף לא מילה אחת של אמת מצויה במידע שלנו, הוא יודע את המצב לאשורו, שכן הלא רק עכשיו חזר מביקור בגיטאות המחוזות, מקום שם שיכון היהודים אינו רע יותר משל החיילים הגרמנים בשטח התמרונים; האוויר הצח רק ייטיב ליהודים.

באשר לגבי לאסלו אנדרה, מעולם לא הצלחנו למצוא גישה אליו. הכל שהשגתי בנידון היה לפגוש את מזכירו הפרטי, את הממונה על הגפה טקץ',¹¹ איש רע לפחות כמו לאסלו אנדרה. פגינו גם לטקץ' והזכרנו להם את הבטחותיהם, כי הבעיה תיפתר בצורה אנושית. תשובת טקץ' היתה כי היהודים זוכים למגיע להם, אבל הזוועות המתפרסמות על הגיטאות אינן נכונות, ואם המועצה תתעקש בתאשמותיה, הוא נכון לטפל בחבריה כאילו היו מפריצי שמועות שווא.

מתחיל הגירוש מן המחוזות

במחצית מאי הגיעו אלינו הידיעות הטראגיות על שילוחו של הגטו בקאשה.¹¹ שוב יצאנו לפגוש בפקידים, כמה שניתן היה. טרשות הונגריות או גרמניות אחת רצנו לשנייה; הם פשוט שיקרו לנו: אין גירושים. ניתן לנו להבין כי ככל שהצבא הרוסי מתקרב למחוזות הגבול, יש להפוך אותם לאזורי המיבצעים הצבאיים, אשר טומן יש להרחיק את היסודות הלא-אמינים — את היהודים; אך הם נשארים במדינה, וכל ההדשות על גירושם כביכול, הן עיוותים בעלי טונות רעות, ותשמולה של שמועות-שווא.

רשת זו של שקרים לא הטעתה אותנו. נוסחנו לדעת כי שום צורה של אהדה או עזרה אינה צפויה מצד הגרמנים. אחר-כך ניסינו לעורר את המצפון הרוסי של מנהיגי ההונגרים. חיברנו תזכיר שהוגש לפני העוצר, בו תואר בדיוקנות מה שקרה במחוזות והדרך בה מבצעים את הגירושים. שרהפנים יארוש הכחיש פשוטו כמשמעו לפני העוצר את כל שכתבנו, בציינו, כי קייאחנו הנואשת אינה אלא תעמולת-הוועדה הפחזנית, שהיהודים רגילים לעסוק בה. באשר לגבי מר הורטי, הוא — לפי שעה — למרות הכל ביכר להאמין להצהרות שריו הצהראים מאשר לנתונים שלנו. ההכחשה, אנב, היתה הביטוי המקובל של הגישה ההונגרית הרשמית. השרים מעולם לא ידעו מה קורה, ושר-האוצר, „ההונגרי הגדול“ קנג'ר¹² שג'ר, המחיק סוד באוזני הדיר ארנה פטת, שביקר אצלו מטעם המועצה, כי שאלת הגירושים לא עומדת על הפרק, כי העניין לא הובא עדיין לפני מועצת הממשלה. כמובן, לא חשבנו להניח את העניין ועשינו כל אשר בכוחנו כדי להסבירו ולשכנע בצדקתנו את דעת-הקהל ההונגרית ואת הציריות הזרות.

קריאות הסכנה שלנו

ביקשנו סיוע ממנהיגי הכנסיה, מדויותות הכמורה שבמחוזות הם כבר ידעו על המתרחש, ומשום-כך ידעו אל-נכון כי הוועדות בשום פנים ואופן אינן המצאות יהודיות. התקשרנו עם הבישוף של ג'ור,¹³ התחננו לפניו וביקשנוהו כי יאמר מילה לטובתנו וידאג כי הוועדות תיסקנה. היה עלינו לפעול בצורה חשאית. מרכזות הטלפונים היו כבוסות בידי הגרמנים, שהתקינו שם מכשירים לציתת לשיחותינו, כך שהיה עלינו לנהוג בזהירות המירבית. הגרמנים היו משוחררים מכל רגשות: אלה שניקרו להם בדרכם ובלטו אותם, חוסלו ללא נקיפות מצפון.

הכנסיה הקאתולית¹⁴ פותחת במאבק נגד רדיפות היהודים, כנסיות אחרות הולכות בעקבותיה. לצערנו היה זה מאוחר מדי וכתוצאה מכך הוכחד במעט מאוד הצלחה. הארכיבישוף מינה סוכן מיוחד — את הנזיר הישועי יאז'יש¹⁵ כדי לנהל ולארגן את המאבק נגד הרדיפות.

ניסינו להפעיל כמה קשרים באמצעות הציריות הזרות כדי להפעיל את דעת הקהל שבחו"ל שתלחץ על השליטים בהונגריה כדי שימנעו את התסמדה הזרוא.¹⁶ התקשרנו למען המטרה הזאת עם הציריות של שוודיה ושווייץ, ולפי מידע אשר סופק על-ידינו הגיעו ידיעות מדויקות לידי הציריות הביטראליות ודרכה לדעת

הקהל של הארצות הזרות.⁷⁷ הציר דניאלסון⁷⁸ והמזכיר פר אנדרסן⁷⁹ מן הצירות השוודית והקונסול השווייצארי לוצר⁸⁰ עשו שימוש שוטף בנדיע שהועמד לרשותם על-ידינו.

שש רכבות מדי יום ביומו

שורות ארוכות של מגורשים מן המזוזות המזרחיים של הונגריה נעו במהירות מערבה. מגיעות חדשות על הנוצות המרתיעות ביותר. חודות להצטרות מאוחרות יותר של אייכמן גודע כי הגיטאפו, ששיתף פעולה עם גנרל הס.ס. וינקלסון⁸¹ (יחד עם נ. נמאייר,⁸² השליט האמיתי של הונגריה), רצו לשגר ארבע רכבות ביממה. נציג הממשלה ההונגרית והמנהל הראשי של חיסול היהודים, לאסלו אנדרה, רצה שמונת רכבות מדי יום ביומו. אולם הצבא הגרמני לא יכול היה לוותר על מיספר כזה של קרונות וקטרים וכך הושג הסכם בדבר שש רכבות ביממה. בעת ההיא שרר מחסור כזה בכוח-אדם בצבא הגרמני כי לביצוע הגירושים לא עמדו לרשותו של וייסליץני⁸³ אלא 150 איש. הם לא היו מספיקים, בשום פנים ואופן, לבצע את הגירושים בקצב רצחני כזה. אך סוכי-המדינה לאסלו באקירצה והשתוקק לעזור לגרמנים, ובעזרתו של לויטנאנט-קולונל פון נץ.⁸⁴ שעמד בראשם, העמיד לרשות הגרמנים כ-3,000–4,000 גיאנדארמים הונגריים עם נוצות תרגול.⁸⁵ בתוך הכוח הזה היו סרן הגיאנדארמריה זלדי,⁸⁶ הנדע לשימשה בשל זועותיו בשפך הדמים באויב-קק,⁸⁷ ויחידתו, שאומנה כמתכונת הס.ס.

הג'נדרמים מתחילים בעבודה

כל הידיעות הצביעו על העובדה כי הגירושים בוצעו באותה הצורה בכל הגיטאות. בין היהודים שרוכזו ובדחסו לתוך הגיטו מוסיעים (כשבועיים לפני הגירוש. — הערת המהדיר) בלשים של הגיאנדארמריה, לבושים אזרחית, ואוספים את אלה שידעו עליהם כי הם אמידים, זה אחר זה. הקורבנות הנבחרים האלה — שחיה עליהם להסגיר את כספם ואת תכשיטיהם בתאריך מוקדם יותר⁸⁸ — עוברים עינויים כדי שיגלו את רכושם שהוסתר. שום צורה של אלימות, שום שיטה של ללא הועיל, מענים ילדים נוכח פני הוריהם. האמצעים האלה של הגיאנדארמים ההונגריים כדי לעודד את המסכנים לדבר, כך או אחרת⁸⁹ הם: כבילת, אלת-גומי, מיתקנים חשמליים, מכות מקלות על כפות הרגליים והידיים, סטירות-לחי, עקירת ציפורניים, בעיטות. כאשר סיימו הבלשים מלאכתם, הופיעו אנשי הס.ס. וסליצני והיחידה המיוחדת של ולדי. הם מקיפים את הגיטו, תרים בעיני בודלס, תחמקלעים סעונים בידיהם, עד אשר מגיעות הרכבות. לאחר-מכן הם מאיצים באנשים האומללים בקתות הרובים ובשוטים בדרכם אל התחנה. תחילה נעשה הדבר הזה בשעות הקטנות, כי היו רגשים ורצו להימנע מלעורר סנסאציה; מאוחר יותר,

כאשר היה צורך להחיש את הקצב, לא דאגו לשום דבר; הקורבנות גורשו בחוצות הערים באור יום מלא. נוצרים טובי־לב, בראותם זאת, לעתים קרובות מאוד לא יכלו שלא לפרוץ בבכי, אך היה עליהם להסתיר את דמעותיהם, מן ישים אחד הגיאנדארמים לב לרחמיהם, ויסתער עליהם בקת רוכחו ובלשון גסה. שמענו על מקרים כאשר נשות איכרים טובות־לב ניסו להבריח מזון לידי היצורים המסכנים שנדחסו לתוך הקרון; אחד הגיאנדארמים תפס אותה, את האשה הטובה, וחשליה אותה לאותו הקרון שלאחר־מכן, כשהוא חתום כהלכה, המשיך בדרכו עם קורבן נוסף.

כל קרון — תלוי במיספר המגורשים והקרונות — הכיל מ־60 עד 80 איש, גברים ונשים, ילדים, בריאים ואנשים חולים, זקנים וצעירים, הכול ביחד. בחומו הלוהט של הקיץ, בקרונות־בקר חתומים, ועם שני דליות, התחילו את מסעם שנמשך ימים אחדים, דרך קאֶשָה לאושוויץ.²² לתחנה הסופית.

רשימות נסיעה

לשוא התלוננו בשם האנשיות נגד החזקות שפקדו את יהודי המחוזות של הונגריה.²³ המונים עצומים כאלה הובלו לבתי־חרושת ללבנים, עד שלא נמצא להם אפילו מקום לישיבה. או הם הובלו לשדות פתוחים, שהוקפו בגדרות חייל; הכול צופפו יחדיו, גם אם אולצו לעמוד בשמש השורשנית, צמודים זה לזה, בלא מים לשתייה או לרחיצה. האספקה שלהם, מרבית חבילותיהם הקטנות, נשדדה. איש לא דאג לחולים, לזקנים; לא נמצאו רופאים²⁴ ותרופות. בני־אדם רבים, ביומם על האירועים האלה, לא היו מסוגלים להאמין בהם, ולא רק שלא זכינו לעזרה משום מקום, אפילו לא השכלנו להקטין את הסבל כהוא־זה בשום צורה.

יחידות המחוזות היו לה רק שתי דרכי בריחה: להסתתר או לברוח לבודאפשט.²⁵ הברירה הראשונה היתה קשה לביצוע במחוז, מקום שם הכול מכירים זה את זה, מקום שם חמיד היה צריך לצפות לבגידה מצד איזה ברנש בעל רצון רע. אנשי משטרת המחוזות, לבד מזאת, חשדו בכל זר שהופיע, שהוא יהודי מוסווה. אל הברית, מאידך, ניתן להגיע לאחר ביקורות מתמידות שנערכו ברכבות ומעבר דרך הפיקוח שהוטל על התחנות. נסיעה נתאפשרה רק על בסיס רשימות נסיעה, אם המדובר היה ביהודים, ולאמיתו של דבר רשימות כאלה לא ניתנו. בנצלה את המצב הריח־שואה של ההליכים המשפטיים ואת אי־ידיעת התקנות שהיו בתוקף מטעם הרשויות, מצאה המועצה היהודית לנחוצ — אמרנו זה היה מסוכן — להוציא בתחום שלה אלפים רבים של רשימות נסיעה עבור אנשי המחוזות. הודות ל„מסמכים“ אלה, שהיו משוללים אפילו בסיס משפטי מוער, אכן הצליח מיספר רב של יהודים להגיע לבודאפשט.²⁶ גידול זה של היהודים ההונגריים בעלי „רשימות“ הנסיעה, כמובן, דקר עד מהרה את עיני הגיסטאפו וגם של המשטרה ההונגרית. הקריה נפתחה נגדנו; הצבענו על כוונותינו הטובות, אולם רק בקשיים גדולים ביותר הצלחנו לשטש את העניין. מיותר לציין כי יותר לא הוצאנו „רשימות נסיעה“.

הערות

1. טעות בנוסח המקורי. הנוסח הנכון צריך להיות: 19 במרץ 1944.
2. מתברר מהכרזות מתכונות כגון לועזות-אישור מיוחדות שהוקמו על-פירוק לאנשי המקצועות החופשיים, אחר שיחרור הונגריה משול הנאצים. שמתיו של שטרן במדעצה היהודית, רובם ככולם עורכי-דין על-פי משלחידם, אמורים היו להתייצב לפני הועדות הללו. שם היה עליהם לנמק ולהצדיק את מעשיהם ולתרוץ את מה שנראה לחברי הועדות הללו כמחדליתם האישיים. ועדת-אישור במקור המגיאי: "igazoló-bizottság".
3. שטרן טעה. בבוא הנאצים אל לירותו של ציר הפארלאמנט ההונגרי אנדרה בויזי וילינסקי (Endre Bajcsy-Zsilinszky, 1886–1944) קיבלם בירות מאקדחו. תחילתו כמנהיג כנופיות טירור אנטישמיות; אולם התעצמות הסכנה הנאצית, בשנות ה-30, הוליכה אותו דווקא אל הדמוקרטיה הליברלית. (הוצא-להורג על-ידי נשאי-כליהם של הנאצים) כדי לאסור את האיש היה על הנאצים לירות בו, שכן קיבל פניהם מאקדחו. בשעת מאסרו קיים שיחה טלפונית עם מנהיג הקהילה היהודית בפשט, ד"ר ברודי (Dr. Ernő Bródy), כדי למסור לו על כיבוש הונגריה על-ידי הגרמנים. ר' עדותו של הר"ר ברודי במשפט אייכמן ביום 25 ביוני 1961.
4. רח' שיש 12 (Sip utca 12) הוא מען הבניין של קהילת-הקודש של פשט (Pest) ולאחר-מכן של המועצה היהודית. המען הזה מצוין בתודעה המדינית הכלל-מגיארית את, מטה היהדות ההונגרית...
5. לאסלו באנוצי (László Bánócsi, 1884–1945), במקא, סופר, מתרגם, מפעילי של האירגון היהודי העצמאי לתרבות בהונגריה, ממנהיגי המפלגה הסוציאליסטית-מגיארית.
6. (Húgó Csörgő, 1877–1944), עיתונאי וסופר, בחטף נוצרצה על-ידי אנשי מפלגת, צלב-החץ.
7. בהתייחסות הזאת השתתפו: ארנה בדת (ר' להלן) וארנה סנט (ר' להלן). שניהם מונים ליוריי קהילת-הקודש של פשט, כמורכב בלה סאביאן (Béla Pábián), יוריי ועד החילים היהודים המשותפים, ועמם שתי פקידות ר': Ernő Munkácsi, (להלן: „מונקאצי“). ההצעה לפטח אל הרשויות המגיאריות היתה של ארנה מונקאצי, מי שזוהי היועץ המשפטי של ק"ק פשט ואחרי-כך המזכיר הכללי שלה. בהנמקתו טען כי הקהילה מייצגת נתינים הונגריים (ר' שם; כמורכב ר': I. Beneschofsky – E. Kassai, Václav a : adokozas ellen, I, Budapest, 1958–1967, p. 23. (להלן: „כתב-אישום“).
8. משרד הדתות והחינוך המגיאי (בראשיתיות: VIM) היה מאוסק על הקשר בין הממשלה ההונגרית לבין הרשויות הדתיות השונות אשר בתחומי המדינה. כאשר לגבי שמו של מוזיקר המדינה Tomesányi – נראה, כי שטרן טעה. מונקאצי כתב, כי ממשרד-הפנים לא ניתנה כל תשובה, וכי הפקיד התורן שזוה נוכח טם ביום המנוחה השבועי (ה-19 במרץ 1944 חל ביום א' בשבוע) היה בעל דרגה נמוכה, נוכח זאת התקשרו עם משרד ראש הממשלה ושם השיט את מוזיקר המדינה טוראנסקי (Thuránosky) זה, באמצעות אחד מפקידיו, מסר כי על היהודים לפנות אל מפקד משטרת הבירה (ר' „כתב-אישום“, א', י' 23).
9. גם בתודעת כל תושבי הבירה המגיארית, יהודים בלא-יהודים, נחשב המען, רחוב שיש' כמען מצודת המנהיגות היהודית של הונגריה (ר' הערה מס' 4).

זכרונות של יו"ר המועצה היהודית בהונגריה

10. וויסע קציני ה"ס.ס. הרמן קרוסאי (Hermann Krumei), וויסער פון וויסליצני (G. Reitlinger: *The Final Solution*, ([Baron?] Dieter von Wisliceny) London, 1971, p. 455; להלן: "וויסליצני"). בעדותו במשפט אייכמן טען פרודיגער (Freudiger) כי עם הקצינים הנ"ל בא גם קצין נוסף: אוטו הונס(ה)סה (Otto Hun(t)sche) ר' עדותו במשפט אייכמן מיום 24.6.1961.
11. שטרן ועמיתיו לא היו רגילים לנהל מרי"ם עם מי שאחזו אל מולם כבלי"שק וריסוסים... הם חרדו כל"כ עד שדאגו להביא עמם מוודות ארוכות לכל מקרה. אחדים מן היהודים הביאו אף את בני"משפחותיהם (ר': „מונקאצ'י", ע' 15; כמ"כן רייסלינגר, ע' 455). לעומתם פרודיגער הכחיש גירסה זאת בעדותו במשפט אייכמן ב"24.6.1961.
12. שני מקורות טוענים כי התעצה השמית לאיש המועצה היהודית בא"מ משטרן. הנאצים קיבלו את הצעתו הללו ללא שינוי (ר': „מונקאצ'י", ע' 17; כמ"כן „כתב"אישום", א', ע' 24).
13. בחלק השני של תבירה המגאריה, בודה (Buda), הייתה קהילת"קודש נפרדת.
14. Ernő Pető, עורך"דיו, מנן יו"ר ק"ק פשט.
15. Ernő Bedő.
16. Károly Wilhelm, עורך"דיו, מנן יו"ר ק"ק פשט.
17. Samu(el) Kahán-Frankl, נציג היהודים האורתודוקסים במועצה; מקודם יו"ר האיגוד הצ"צי שלהם בהונגריה.
18. פנחס פרודיגער (Fülöp Freudiger), יו"ר של הקהילה היהודית האורתודוקסית בבודאפשט.
19. Niszon Kahán, נציג הציונים בהנהלת הקהילה בפשט ואח"כ חבר המועצה היהודית.
20. Samu(el) Csobádi, עורך"דיו, יו"ר קהילת הקודש של בודה.
21. אם זה נכון, כ"א קשה להבין מדוע דווקא האמין להם מתברר הזכרונות: הרי חייב היה לדעת, כי בכל מקום אליו הגיעו הנאצים בעת כיבושיהם הם סיירו הבטחות ביד רחבה — ומעשיהם האכזריים לא סיגרו תרבה אחריתם... אם נקבל את דברי שטרן כתוצאתם, הרי הוא כיו"ר המועצה לא עשה כל שמחוייב היה לעשות נוכח חיותו בעל מידע על מעשיהם של הגרמנים ביהודי אירופה הכבושה. מה כן יכול היה לעשות? — יכול היה להזעיק ולתדרך את יהדות המדינות שבקירבת הגבולות של סלובקיה ורומניה, כי למען חייה הנסה להבקיע את הגבולות; כן יכול היה, באמצעות קשריו עם אישי המסרת ההונגרית, להגיע אותם מוקדם יותר כי ינסו למנוע את הריכוז והגירוש אשר אמורים היו להתרחש, ולדבריו הוא, שטרן, ידע עליהם מראש.
22. כבר ב'20 במאוס 1944, הוחל אומר למחרת הכיבוש הנאצי, נמסר לידי המנהיגות היהודית ביסמך מטעם הנאצים ופלוו הציון המפורש של „המחלקה היהודית": RSHA IV. B. 4 (ר': „כתב"אישום", א', ע"ע 25—26).
23. חברי המועצה היהודית מ'1944 עליו הנאצים, אך ה"כ"ב המועצה מעלה גם הוא את החשש כי במועצה השתתפו, לפחות בהרכבה הראשון, מקורביו האישיים של נשיא ק"ק פשט לשעבר, שמואל שטרן.
24. אין חולקים על כך כי שטרן היה בעל קשרים מצויינים בצמרת השלטון המגארי, לרבות מרכזי הכוח שלו, עד ל'19 במאוס 1944. לאחר תאריך זה הוא איבד חלק מן הקשרים האלו, אך כפי שעוד ייווכח הקורא להלן, איש הקשר הרם ביותר של שטרן — אימננס לאחר הקופה של תחיות וריסוסים שטבעם לא נחקר עדיין — לא הבויב.

25. Miklós Horthy (1868–1956), קצין בחיל'הים האוסטרי-מגיארי, שלישי ימי ליקסר פראנץ'יוף ת"ז, מפקד הצבא, הלבן'י שתפס את השלטון בהונגריה לאחר התמוטטות השלטון הסובייטי ב'1919. משנת 1920 ועד להדחתו בידי הגרמנים ומסלגת, "צלבי החץ" — עוצר הממלכה המגיאריית.
26. בשנת 1944 היה מחבר הזכרונות בן 70.
27. בכך רמז שטרן למעשהו של פנחס פרויד'יגר. ר' איזכור מלא בהערה 164.
28. הטונה לאישורים שחוצאו לאחר שחופש התנועה של היהודים הוגבל בצורה חסורה. בעלי האישורים תאלה יכלו לנוע גם בשעות בהן נוכחות היהודים ברחובות הבירה הייתה אסורה.
29. Dzsó Kias.
30. János Gábor, היועץ המשפטי של קהילת'הקודש בפשט. לאחר מכן — בזכות השפה הגרמנית שהייתה שגורה בפי בצורה משולה — קצין'קיסרי בין המועצה לבין הנאצים. נאסר ב'17 באוגוסט בידי אייכמן (על נסיבות המאסר ראה להלן) ונרצח בשלהי 1944.
31. Samu(él) Szemere.
32. Svábhegy (כיום: Szabadeghgy). הנאצים מיהרו להפיק את בתי'המלון המפוארים שבה, ששימש כמקום'קייט, והשתכנו בהם.
33. מחבר הזכרונות התבונן כאן לטכסים שנגזקו על'ידי הנאצים מאוחר יותר. באוגוסט 1944 (על נסיבות המקרה ראה להלן).
34. שטרן לא הזכיר את היתרון הפסיכולוגי, אותו חשו בעליל כל אלה שהיו להם אישורים — בניגוד לאחיהם שהיו מרותקים לבתי'המגורים שלהם.
35. Döme Sztójay (1883–1946), קצין מודיעין מגיארי שמתאם סלאבידורמי, מארשאל משנה, שגריר הונגריה בברלין, ראש ממשלת הונגריה בעת הכיבוש הנאצי מ'22 במארס 1944 ועד ה'30 באוגוסט 1944. הוצא להורג כפושע'מלחמה.
36. ממשלת סטויאי הוקמה שלושה ימים אחר'י הכיבוש.
37. Lajos Csáky (1886–1944), נגראל, שר'המלחמה המגיארי מ'12 ביוני 1943 ועד ה'16 באוקטובר 1944. נאסר לאחר ההפיכה של הנאצים ואנשי, "צלבי'החץ" ואיבר עצמו לדעת.
38. זאת הגומה, כמובן. משרד המלחמה ההונגרי, כשאר המשרדים הממשלתיים, היה מלא פקידים שונאי היהודים. המעטים שלא נהגו כמותם היו יוצא'ידופן.
39. המידרשה הופקעה והוקם בה, "מתנה'עזרי" של מתנה'הריכוז הגדול שבקישטרציה. זאת משום שכל מתנה'הריכוז, "הקבוצים" התמלאו עד אפס מקום בעקבות ה'19 במארס 1944.
40. הכלא של מרח פשט pestvidéki fogház נמצא ברחוב סה (Fő utca) בבודא. הוא החרם על'ידי הנאצים שהביאו לכאן את, "בני'העריכה" שלהם: מדינאים חשובים באחרה לבעלות'הגברית, אנשי כלכלה ותעשייה בכירים, יהודים עשירים וכו'יב.
41. הותרמו דירות מפוארות של עשירי היהודים וגם חווילותיהם. לנאצים היה טעם... היה להם גם חוש עדין ומפותח ליצירות אמנות למיניהן...
42. מחבר הזכרונות, כאיש עסקים מנוסה, היה בעל עבר עשיר בניהול משא'ומתן בצורות שונות. אולם הסגנון הזה, של הבאת כלי'נשק והצגתם הראוותנית, כדי לתת תוקף מאיים יותר לתביעותיו של תעד התוק והי, מן הסתם, זר לו.
43. "Royal-Szálló", מושב אחת המפקדות הגרמניות בתוך עיר הבירה.

זכרונות של יו"ר המועצה היהודית בהונגריה

44. לרשות שתי הקהילות של בודאפשט עמדו כארבעה-חמישה בתי-חולים, גם לקהילת האורתודוקסית היו כשני בתי-חולים משלה.
45. Watteau. התביעות של הנאצים הוגשו תמיד – בעל־פה! לפעמים אפילו בשיחות טלפון. משולם לא הוגשה שום תביעה בכתב (ר' עדות פרידיגר במשפט אייכמן ביום 25.6.1961).
46. Andor Jaross, ממנהיגי המיעוט המגיארי בצ'כוסלובקיה לפני 1938. שרידנים בממשלת סטויאי עד ל־2 באוגוסט 1944. הוצא להורג כפושע־מלחמה ב־1946.
47. László Endre (1895–1946), סגן הממונה על מחוז שסט, אחרי־כך מזכיר־המדינה במשרד־הפנים מ־11 באפריל ועד ה־5 בספטמבר 1944. הוצא להורג כפושע־מלחמה.
48. László Baký (1898–1944), מאיור תג'אנדראטריה בדיסט, חבר הפארלאמנט ההונגרי מטעם אחת ממפלגות הימין הקיצוני, מזכיר־המדינה במשרד־הפנים וממונה על תפעול כוחות הבטחון הכפופים למשרד־הפנים, מראשית אפריל ועד ה־2 בספטמבר 1944. הוצא להורג כפושע־מלחמה.
49. הטלפונים של היהודים נלקחו מהם החל מ־29 במארס 1944 (בטווחות המועצה היהודית הושארו מכשירי הטלפון על כנם). עד ה־2 באפריל חוייבו היהודים למסור את מקלטי הראדיו שברשותם לידי השלטונות.
50. השימוש ברכבות או באניות נאסר על היהודים רשמית לפני ה־2 באפריל 1944.
51. החל מן ה־31 במארס היה על היהודים להעסיק רק יהודים; עד התאריך הזה חוייבו לפטר את כל המועסקים הנוצריים שלהם.
52. החל מן ה־21 באפריל 1944.
53. גוסס הורואה ר'; כתב־אישום, א', ע"פ 108–109.
54. הכוונה היתה, כמובן, לתושביהם היהודים.
55. Péter Hain (1895–1946), מפקח־בלש, מפקד יחידות שמרני ראש העוצר, אחרי־כך מנהל המחלקה המדינית של מפקדת משטרת הבירה. לבסוף מפקד יחידת השיטור לבטחון המדינה. הוצא להורג כפושע־מלחמה.
56. "Majestie Szálló", מלון־דירות ספואר בהר־השוואבים, לפניו נהגו לבלות בו את חודשי הקיץ יהודים רבים שידם השיגה לשלם את הסכומים הגבוהים שנדרשו לשלם כשכר־דירה. לכאן זומנו חברי המועצה לפגישות, היכרות עם אייכמן ב־31 במארס 1944 (ר' מונקאצ'י, ע"פ 28–33).
57. השבדה! הוצא לא היתה כל־כך סבירה, שכן מונקאצ'י טען בספרו, שראתה אור ב־1947 (ר' ע' 19), כי אייכמן חזר המיד על משפט הסתייגות של התניך בעברית. דבר זה, לדעת מונקאצ'י, שגור בפיו של כל פרח־כהונה נוצרי... לגבי מחבר הזכרונות היתה זאת ידיעת השטה העברית!
58. László Koltay (Kundics), ממלא־מקומו של פטר דיין, כפושע־מלחמה הוצא להורג ב־1946.
59. שטרן טעה. המחלקה המדינית של הבולשה המגיארית שכנה במלון "Lomnic" הסמוך.
60. Volksbund, בשם המלא: Volksbund der Deutschen in Ungarn (VDU) (הברית הפסמית של הגרמנים בהונגריה). זה היה האירגון הנאצי של בני המיעוט הגרמני בהונגריה.

61. לכל אחד מן המקצועות החשובים בהונגריה, כגון צורכידון, רוסאים, צ'יחנאים, שחקני תיאטרון וקולטור וכדומה היתה, לשכנה, תלשכות הללו אורגנו לפי דוגמת ת.קאמרה (camera) של איטליה המאשיסטית. רק חברי תלשכות הללו יכלו לפעול במקצועם. מיספר היהודים חברי תלשכות היה מוגבל.
62. נמוך זה תפלה גם חבר המועצה ד"ר ארנה פטה. לדעתו, עלידי כך שהמועצה קיבלה על עצמה את שיגור ת.הומנה להתייצבות וכו', מוכמנים" לארכה של יום יומיים. לדעתו היה זה צעד שקול, ואפילו עדיף על ביצוע המאמר לאלתר בירי תשלטונות (ר' "כתב-אישום", א', ע"פ 237—238). מן הדיון להוסיף כי רוב המוכמנים עלידי המועצה נחפזו אליה במקום את עצתה. שם, בניגוד למה שטען שטרן ובניגוד לדעתו של פטה — כפי שהובעה מאוחר יותר, — הם לא גרסו, כי אם נאמר להם שהם נקראים, "לשירות-עבודת". כל מי ש לא נ ש מ ע להוראת ההתייצבות ולא בא, איש לא חיפש אחריו מעולם! לנאצים, או להונגרים, כבר לא היה מנגנון שהיה מסוגל להקדיש בכל מקרה של אי-היענות! שמא דווקא בשל כך ובדיעבן הוסלה משימת שיגור ההומנות על המועצה היהודית?
63. נוסח ת.הומנה ר': "כתב-אישום", א', ע"פ 236—237.
64. Herthyliget, מקום קיים באי צ'יפל (ראה להלן). במקום זה הוקם גם בית-חרושת לייצור והרכבת מטוסים. סמוך לבית-החרושת הוקם מתנת-דיכוח.
65. Csapel, אי גודל במער הדנובה, בדרום הבירה המגיארית. באי מצוי אחד הריכוזים הגדולים ביותר של התעשייה ההונגרית הכבדה, על כל ענפיה. מיקום מתנת-הריכוז באי נבע מן ההנחה — המוטעית כשלעצמה — כי בעלות-הברית המערביות לא תפצנה מקומות בהם שוחים יהודים...
66. התתייעצות נערכה בשני שלבים: תחילה בווינה, ואחר בבראטיסלאבה, בירת סלובקיה "העצמאית". מיעד ההתייעצות היה ה'4—5 במאי 1944. נושאה: ריכוז הקרונות הדרושים לגירוש יהודי הונגריה. מן הצד המגיארי השתתפו בה — נוסף לאנשי הריכוזים הסמלכתיות (MAV) — סגנו של פרנצי, קצין הקיסוד בין הנאצים לשלטונות הבטחון ההונגריים. באיגרת של הרב וייסמנדל מבראטיסלאבה אל חבר המועצה פרודיגר, שנחלקלה במחצית מאי 1944, כלומר כעשרה ימים לאחר ההתייעצות, נאמר גם כי קיוון הגירושים הוא איטורי! (ראה: J. Léval, "Zsidósors Magyarországon, Budapest, 1984, p. 161 (להלן: "ליוואי א").
67. הוראה סודית מטעם משרד-הפנים ההונגרי הוצאה כנודן ב'7 באפריל 1944. נוסח ההוראה ר': "כתב-אישום", א', ע"פ 124—127. ריכוז היהודים החל בערי רוסיה התת-קארפאטית (PKR) — אונגוואר (Uzhorod-Ungvár), מונקאץ (Munkács) וברגסאס (Berehovo), וכן בהונגריה הדרום-מערבית, בעיר הסהו Nagykanizsa. בעמדת-החל בריכוז ב'15—16 באפריל 1944 ואילו בדרום-מערב שלושה ימים מאוחר יותר (ר' "ליוואי א", ע"פ 101—103; כמרכן ראה: E. Léval, Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry, Zürich, 1948, pp. 115—116 (להלן: "ליוואי ב"). רייטלינגר, ע' 456.
68. בין ה'24 באפריל ל'28 באפריל 1944 סייר מזכיר-המדינה במשרד-הפנים, אנדרה, בהונגריה העמון-סורחית. נילוח אליו אייכמן וייסלצני (ראה: רייטלינגר, ע' 457; כמרכן, "ליוואי א", ע"פ 104—107; "ליוואי ב", ע"פ 123—126).
69. התרגעה במקור: הוא לקוח מתוך נוסח הדו"ח, אותו הגיש אנדרה לשר-הפנים יארוש ב'2 במאי 1944, בתום סיור ביקורת בניטאות (ר' "ליוואי א", ע' 106).
70. Albert Takács, סקיד בנר במינהל הסהו של פטס, אנטישמי פורע, מתברר של כתב-פלטור אנטי-יהודי קיצוני.

זכרונות של יו"ר המועצה היהודית בתונגריה

71. גירושם של יהודי קאסה (Kőhice-Kassa) החל ב־15 במאי 1944 (ר', כתב־אישום, ב', ע' 272).
72. Lajos Reményi-Schneller (1892–1946), שר־האוצר המניארי מ־9 במארס 1938 ועד ה־15 באוקטובר 1944. ממלא־מקום הבכיר של ראשי הממשלה ההונגריים, כפושע־מלחמה הוצא להורג ב־1946.
73. הבישוף של גיור Győr היה הבארון וילמוש אלטוריא־אפור (báron Vilmos Altórijai Apor, 1892–1945), אחי האפיפיור שבנסיכי הכנסייה הקתולית המניאריה. פעמים אחדות האץ בארכיבישוף, שהיה ממנה עלי, למחות באווי השליטנות על „הגישת הנוצנית" שלהם. הבישוף אפור נהרג ב־2 באפריל 1945, על מפתן אימנו בגיור, עת ביקש לגנון על מבקשי חסות נוכח חיילים משתוללים.
74. מכוח היותה הגדולה בין הכנסיות ההונגריות ציפו כל השאר ליוזמותיה. על פעילות הכנסיות הלא־קתוליות ראה: Johan M. Snoek, *The Grey Book*, Assen, 1968, pp. 194–205. תיאור הפעילות של הכנסייה הפרוטסטנטית ראה: „כתב־אישום", ב', ע"פ 6–8. תיאור הפעילות של הכנסייה האוואנגליה, ראה שם, ע"פ 310–312.
75. S.J. Ferenc János (חבר המיסדר הישועי), פרופסור באוניברסיטה, יאנושי מונה מטעם הכנסייה שלו לספל בענייני היהודים שהמירו את דתם ואימצו להם את הדת הקתולית. כן כיהן כראש המנזר הישועי בבירה הונגריה. תיאור מפורט של הפעילות הקתולית מצוי במכתב־חוזר של הארכיבישוף אל חבר הבישופים ההונגרי (ר', כתב־אישום, ב', ע"פ 53–61).
76. נראה כי מחבר הזכרונות ביקש לייחס למועצה מעשיהם של אנשים אחרים! מכל מקום הפרוטוקולים הנודעים של אושוויץ, ששימשו כחומר־הוכחה לזוועזת הנאצים, הועברו אל מחוץ להונגריה באמצעות בלדר דיפלומאטי רוטני, שקיבלם מידי משה קראוס, מנהל המשרד הארץ־ישראלי. איש אחר, שלא היה קשור במועצה, גיורגי פולגאר (György Polgár), העביר את הפרוטוקולים, הודות לסיוע שקיבל מידי הפרופסור יאנושי, לרומא (ראה: „ליוואי א", ע' 210; „ליוואי ב", ע' 227, כמו כן ראה: Jenő Lévai, *Absehen und Grauen vor dem Genozid in aller Welt*, New York, 1968, pp. 31–39). בשלב המקדם של ריכוז היהודים תושבי המחוזות ושר־המטה בניטאות ותחילת גירושם להשמדה, לא נמצאו, לפי שעה, הוכחות כי המועצה היהודית יזמה שיגור אותות אועקה לחוץ־לארץ.
77. ספרו הגיל של ליוואי (להלן: „ליוואי ג'") כולל פרק מפורט על התגובות בחוץ־לארץ לגירושם (ר' שם, ע"פ 39–182).
78. Carl-Ivan (Joan) Danielsson, ציר שוודיה בהונגריה מ־4 בנובמבר 1942 ועד סיום שנת 1945.
79. Per Anger.
80. Charles Lutz, קונסול שווייץ בבודאפשט, ראש המחלקה להגנה על האינטרסים הזרים בצירות השווייצרית בבירת הונגריה.
81. Otto Winkelmann, בדרגת Obergruppenführer, מפקד בכיר של יחידות ה־ס.ס. והמשטרה הנאצית בהונגריה אחרי ה־19 במארס 1944.
82. Edmund Veessenmeyer, מ־18 במארס 1944 ועד להתמוטטות הרייך שגיר גרמניה ליד הממשלה המניאריה. בנירנברג נידון ל־20 שנות מאסר, אולם שושו והפחת ל־10 שנים. מעשיית ישוב רק שלוש שנים...
83. Dieter von Wylliceny (Baron?), סגנו של אייכמן בסלובקיה, ביוון ובהונגריה. כפושע־מלחמה נידון למוות בבראטיסלאבה הוצא להורג ב־1948.

84. László Ferenczy, בדרגת לויטנאנט־קולונל, קצין־קישור בין כוחות הבטחון המניאיים לבין עוצבת־המיבצע של אייכמן. כפושע־מלחמה הוצא להורג ב־1946.
85. אנשי הג'אנדרמריה המגיארית חבשו כובע־לבד שחור שקישט בנצות־תרנגול, מכאן נוצר הניב המדיני, המהיץ בדרך־כלל, „בעל נצות־תרנגול“, והכוונה, כמובן, לאיש הג'אנדרמריה.
86. Márton Zöldi, אחר הטבת באויב־דק (ר' לחלן) ברח לגרמניה ולאחר הכיבוש שב משם כקצין־ס. כפושע־מלחמה הוצא להורג ב־1946 ביוגוסלביה.
87. בשלהי ינואר שנת 1942 נסרד טבת גורא בתושבים הסרבים והיהודים של העיר Ujvidék (Novisad), באזור היוגוסלבי שכוסת להונגריה, ובספרים הסמוכים. כמה אלפי בני־אדם הושמדו בתואנה של חיסול הפעילות הפארטיזאנית...
88. תקנה שפורסמה ב־16 באפריל 1944 אסרה על היהודים להחזיק למעלה מ־3,000 סנטה.
89. כונתו לקר־הרכבת קר־יצה—פרשוב—נובי־סאץ (Košice—Prešov—Nový-Sač), אולם רכבות הגירוש חילכו גם במסילה אחרת: ניטרה—טרנצ'ין—ז'ילינה—אוסטראבה—ביילסקי־ביאלה (Nitra—Trenčín—Žilina—Ostrava—Bielsko Biala).
90. נוסח אחת התלונות — ששוגרה ב־22 ביוני 1944 — מצוי ב„כתב־אישום“, ג', ע"ע 37—35. למחרת, חיינו ב־23 ביוני 1944, שוגרה תלונה נוספת במשרדן אל העוצר. נוסחה המלא מצוי אצל „ליחואי א"י“, ע"ע 174—178; כמובן ר' „ליחואי ב"י“, ע"ע 192—195.
91. לעתים קרובות הוצאו הרופאים והרוקחים היהודים ממקומות מגוריהם ובפקודת השלטונות הוצברו לאזורים מרוחקים ביותר — לעבודת... כפייה. אולם בבוא תור גירוש האוכלוסים היהודים של האזור הנידח, בו הם מצויים, שולחו הרופאים היהודים יחד עם שאר היהודים, בלא התחשבות כלשהי כי באזור לא נשאר אף לא רופא אחד לרפואה!
92. משום־מה לא הוכיר שטרן את דרך־הכריתה השלישית — אל מחוץ לגבולות הונגריה, בעיקר לרומניה ולסלובקיה. נראה כי כמה אלפי יהודים אומנם ניצלו את האפשרויות הללו. היו אלה תושבי מחוזות־הספר, או אלה אשר בשעת החמרת הרדיפות בסלובקיה, בשנים 1941—1942, עברו להונגריה בבקשתם בה מקלט; אך לאחר־מכן עד לסרן המרד „הסלובקי“ של בנסקה־ביסטריצה, באוגוסט 1944, חלה ארבעה ברדיפות יהודי סלובקיה (ר' רייטלינגר, ע"ע 422—423). לגבי רומניה נראה כי מספר היהודים הנמלטים אליה היה כה רב, עד שהשלטונות הרומניים מיהרו לשנות את החוק מס' 509 מחודש אוגוסט 1943. בהתאם לשינוי הוטל שנשׂטות על כל יהודי שנכנס לרומניה ללא אישור חוקי (ר' „כתב־אישום“, ב', ע' 128).
93. שטרן לא הבהיר לסי איזה קריטריונים, כביכול, חולקו הרשימות מטעם המועצה.

not pass over in silence the activities of Zionist parties and of Zionist youth circles.

This description requires additions in order to be complete.

We print a chapter from the research by Yerahmiel Cohen, written as a master's thesis in Jewish history under the guidance of Prof. S. Ettinger. The chapter we publish here deals with the critique of Hannah Arendt's "Eichmann in Jerusalem"; Y.C. takes into account the whole of H.A.'s writings and views on the character of society under totalitarian rule. The subject itself has been discussed widely but most writers took part, one way or other, in the actual controversy around the contents of H.A.'s work. Y.C.'s advantage lies in the fact that he did his work from the angle of some distance in time. He was acquainted both with his subject and with the controversy it aroused both in the U.S. and in Israel.

Mr. Zvi Avital's paper on Anti-semitic behaviour of the Polish government-in-exile in London is a chapter from a broader research work based upon the archives of Dr. Y. Schwarzbart, who represented the Jews on the national council of the Polish government-in-exile.

Mr. Avital points out attitudes of certain currents and personages within the body of Polish exiles to the Jewish question and he hints at the influence of these attitudes on the Polish public in Poland herself.

We print a number of documents submitted by Mr. Erich Kulka. These documents are published here for the first time to this extent and they throw light upon the considerations of the U.S. government with regard to Jewish problems and the ticklish question whether to bomb the installations at the camp of Auschwitz-Birkenau. The refusal to bomb the camp in spite of the sustained applications of the U.S. administration official in charge of rescue operations was backed by formalistic arguments; yet, behind these one can discern callousness and the lack of the will to take any action involving a departure from routine ways of thought.

Zvi Erez publishes memoirs by Shmuel Stern, the head of the Hungarian Jewish Council at the time of the holocaust. These memoirs, written down immediately after the events, describe the tragedy of his Jewish community as seen by the head of the Jewish institution who had to fulfil the function of the Judenrat. Z.E.'s remarks are helpful for a more balanced understanding and appreciation of the tragic events.